

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ БІОЛОГІЇ, ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ
КАФЕДРА ГЕОГРАФІЇ ТА ЕКОЛОГІЇ**

**МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ
САМОСТІЙНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ РОБІТ УЧНЯМИ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЇ СВОГО РЕГІОНУ
(НА ПРИКЛАДІ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконала: здобувачка 2 курсу 05-214М групи

Спеціальності 014 Середня освіта

Спеціалізації 014.07 Географія

Освітньо-професійної програми

«Середня освіта (Географія)»

Шаповал Альона Владиславівна

Керівник: к.геогр.н, доц. Молікевич Р.С.

Рецензент: вчитель географії Херсонської

спеціалізованій школі I-III ступенів №52

з поглибленим вивченням української мови

Херсонської міської ради Шнейдміллер Н.К.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ САМОСТІЙНИХ РОБІТ В ШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	7
1.1. Психологічні та педагогічні аспекти	7
1.2. Самостійні роботи у методичному аспекті.....	12
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ САМОСТІЙНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ РОБІТ З ГЕОГРАФІЇ РІДНОГО КРАЮ.....	16
2.1. Класифікація самостійних робіт.....	16
2.2 Педагогічні вимоги до самостійних робіт.....	19
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ТА САМОСТІЙНИХ РОБІТ З РОЗДІЛУ "ПРИРОДА ТА НАСЕЛЕННЯ СВОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО РЕГІОНУ"	25
ВИСНОВКИ.....	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	47

ВСТУП

Актуальність теми. Швидкі темпи розвитку сучасної науки та техніки вимагають від кожного, особливо від молоді, самостійного здійснення, постійного вдосконалення та збагачення набутих знань. Школа має навчати учнів не лише вмінням і навичкам використання практично нових знань, а й методів самостійного виконання завдань.

Проблема самостійної роботи учнів знайшла широке відображення у психолого – педагогічній та методичній літературі.

У педагогічних дослідженнях самостійна робота здавна визнається ефективним засобом навчання. У працях Г.Ламекіна, С.Капіруліна, В.Корнеєв, Н.Кріт, О.Надтока, О.Топузов та ін. розкривається роль самостійної роботи, її сутність, проведено класифікацію її видів, визначено педагогічні вимоги до організації та проведення самостійної роботи у навчальному процесі.

Основні положення загальної психологічної теорії діяльності, розроблені А. Н. Леонтьєвим і С. Л. Рубінштейном, є вихідними позиціями в дослідженні проблеми самостійної роботи як засобу самостійної пізнавальної діяльності учнів у процесі навчання.

Загальний аналіз психолого-педагогічних основ навчальної діяльності, характеристика основних структурних її компонентів (мета, мотив, зміст, предметні дії та результат) дано у працях психологів, а також у дослідженнях дидактів. Велику увагу проблемі самостійної роботи приділено у методиці географії у роботах П.В.Копніна, О.М Жоршунової, Б.Г.Богоявленської, Я.О.Пономарьова, В.І Андрєєва, Б.І. Коротяєва, І.Я.Лернера, І.С.Зоренко, С. Мірошник, В.О.Коринська, А.П.Ковальова, М. Медведева, Г. Лемекіна та ін.

У практиці викладання географії у школі застосовуються різні види самостійних робіт. Але при цьому немає певної системи, не усвідомлюється їхня об'єктивна складність, тому нерідкі випадки, коли учням дають завдання, які вони ще виконати не можуть або навпаки, надто легкі, що не

викликають зусиль та інтересу. Часто спостерігається підміна самостійної роботи учнів різними видами тренувальних вправ, участю у розмові, де відсутній пошук нового, а лише повторюється вже відоме.

Досі практичні роботи, передбачені програмою, проводяться не в усіх школах, виконуються учнями без відповідної підготовки. Недостатньо використовуються можливості домашньої самостійної роботи у навчально-виховному процесі.

У нашому дослідженні розглядається проблема самостійної роботи учнів при вивченні тем з географії рідного краю на прикладі Херсонської області. Це пояснюється такими причинами:

1. Серед завдань, що вирішуються у школі, важливе місце належить вивченню регіонального компонента змісту географічного освіти, складовою якого є географія свого регіону.

2. Принципово нові підходи, закладені у програмі курсу географії України, ставлять нові методичні завдання перед курсом " Географія свого регіону ".

3. Місце цього курсу як завершального курсу географії своєї країни дозволяє орієнтуватися досить високий рівень самостійності учнів і значно підвищити роль самостійної роботи у засвоєнні питань географії рідного краю, оскільки у попередніх і основному курсі школярі отримали достатню підготовку.

Існуюче протиріччя між необхідністю систематичного використання самостійних і практичних робіт у процесі навчання географії та відсутністю їх системи та методики виконання щодо географії регіонів зумовило актуальність теми дослідження.

Метою дослідження є розробка методики виконання самостійних та практичних робіт з географії свого регіону.

Завдання дослідження полягають в наступному:

1. Вивчити стан проблеми самостійної роботи у психолого-педагогічних, методичних дослідженнях та у практиці навчання географії у школі.

2. Виявити теоретичні засади створення системи самостійних робіт з географії.

3. Створити систему самостійних та практичних робіт з курсу "Географія Херсонської області".

4. Розробити методичні рекомендації для вчителів щодо виконання самостійних та практичних робіт щодо географії рідного краю (на прикладі Херсонської області).

Об'єкт дослідження : процес навчання географії рідного краю (на прикладі Херсонської області) в єдності освітньої, розвиваючої та виховної функцій.

Предмет дослідження: методика виконання самостійних та практичних робіт учнями з географії рідного краю (на прикладі Херсонської області).

Методи дослідження. Теоретичні методи – аналіз психолого-педагогічної, науково-методичної, географічної літератури з досліджуваної проблеми; аналіз освітніх стандартів, програм з географії з метою виявлення у них об'єктивних можливостей проведення самостійних робіт учнів; емпіричні методи – узагальнення досвіду роботи школи в аспекті досліджуваної проблеми; пряме та опосередковане спостереження; проведення педагогічного експерименту - констатуючого, пошукового та навчального; соціологічний - інтерв'ю з учителями та учнями.

Наукова новизна. У проведеному методичному дослідженні проблема самостійної роботи учнів вирішується стосовно регіонального компоненту змісту географічної освіти (на прикладі Херсонської області) в рамках загальної психологічної теорії діяльності та сучасної теорії процесу навчання.

Практичне значення одержаних результатів виконаної роботи полягає у створенні системи самостійних та практичних робіт з географії рідного краю та розроблення методичних рекомендацій для вчителів щодо її використання у навчальному процесі.

.Апробація результатів роботи та публікації. За результатами дослідження було опубліковано статтю, на тему: "Методичні аспекти проведення самостійних та практичних робіт при вивченні розділу "Природа та населення свого адміністративного регіону"" в електронному альманасі «Магістерські студії».

Робота складається з вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел (загальним обсягом 41 джерело). Загальний обсяг роботи 45 сторінок друкованого тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ САМОСТІЙНИХ РОБІТ В ШКІЛЬНОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Психологічні та педагогічні аспекти

На сучасному етапі розвитку школи перед нею стоять нові складніші завдання. Відповідно до швидкого розвитку науки і техніки, а також дистанційного навчання, помітно посилюється розвиваючий ефект навчання. Школа має підготувати учнів до самоосвіти, сформувати в них постійну потребу у поповненні та оновленні знань, їх активного використання у навчальній, трудовій практиці, повсякденному житті. Проблема самостійної роботи учнів у процесі навчання, створення системи самостійних робіт у шкільній практиці, що відповідає потребам викладання та завданням виховання, розробка методики їх виконання у навчальному процесі становлять одну з найважливіших сторінок історії розвитку школи.

Проблемі самостійних робіт присвячено безліч теоретичних і експериментальних досліджень. Тематика таких досліджень – найрізноманітніша. Вона охоплює всі ланки навчального процесу у всіх класах середньої школи. У цьому головна увага приділяється з'ясування ролі самостійних робіт у системі уроку, визначення їх змісту та методики організації самостійної роботи школяра на різних етапах уроку. Частина досліджень присвячена самостійним роботам як засобу формування в учнів прийомів самоконтролю, виявленню шляхів раціонального їх використання у системі інших засобів та методів навчання. Особлива увага приділяється індивідуалізації самостійних робіт як засобу розумового виховання учнів.

Найменше у цих дослідженнях обговорюються питання психолого-дидактичної сутності самостійної діяльності учня. При ретельному аналізі неважко виявити, що одні автори, досліджуючи зміст і методику організації самостійної роботи, лише декларують важливість дослідження самостійної

діяльності школяра визначення адекватних типів і видів самостійних робіт; інші - обмежуються описом зовнішніх проявів активності та самостійності учня через опис результатів виконаної ним роботи; треті взагалі елімінують проблему самостійної діяльності, підміняючи її аналізом змісту освіти та емпіричною розробкою на цій основі дидактичних матеріалів відповідно до вимог навчальних програм.

У сучасній психолого-педагогічній літературі вказується, що самостійність дитини у навчанні спочатку виступає як тривала відтворювальна діяльність, що дитині в елементарному плані властиво і зародження ідеї або творчого завдання, уявне її вирішення і навіть реалізація її на практиці [1].

Різноманітність підходів до вирішення цієї проблеми, запропонованих сучасними психологами, дидактами та методистами, свідчить не лише про їхню різнобічність, а й про недостатню вивченість структури пізнавальної діяльності, а також про те, що навіть ті незначні результати, які здобуті в цій галузі дидактичного знання, ще не зайняли належного місця у розробці науково обґрунтованої системи самостійних робіт. І це, на наш погляд, пояснюється тим, що досі залишаються недослідженими механізми здійснення процесу самостійної діяльності, не з'ясовано діалектичний взаємозв'язок відтворення та творчості у цьому процесі. Невипадково, тому одні автори пропонують, наприклад, винести виконавчу діяльність школяра за межі самостійної роботи учнів. Прихильники цього напряму намагаються показати наростання ступеня активності та самостійності учнів у навчанні і цим намітити шляхи розробки методики самостійних робіт учнів. Але, прагнення виключити роботи відтворюючого характеру із системи самостійних робіт явно неспроможне. Не можна зводити діяльність учня, до суто тренувальної, яка зазвичай розглядається як просте відтворення тексту підручника, слів вчителя, шаблонних способів вирішення завдань, логічна структура яких не піддається навіть найменшому перетворенню. Адже пізнавальна діяльність учня, навіть у межах відтворювальної, буває різної

структури, залежно від рівня розвитку самостійності, індивідуальних здібностей школяра та його освітньої підготовки. Тому формування в школярів умінь і навиків включає у собі такі завдання, які вимагають самостійного виконання робіт із поступовим наростанням їх складності. Однак у педагогічній літературі ця думка не отримала належного висвітлення.

Аналогічний стан спостерігається і під час розкриття сутності творчої діяльності учнів. Одні розглядають поняття творчу діяльність надмірно розширено.

Немає і єдиної думки у визначенні самостійної роботи. Поняття «самостійна робота», яке давно набуло міцного статусу в дидактиці та в житті школи, має не одне смислове значення. Для одних - це форма і метод організації вчення, в якій представлена діяльність вчителя та діяльність учнів, для інших - спеціальні завдання, призначені для самостійного виконання, для третіх - лише діяльність учнів, що протікає у процесі навчання без безпосередньої участі вчителя [2].

Проте, у будь-якому визначенні поняття автори прагнуть відобразити ознаки, що його характеризують. Невипадково дидакти і методисти частіше спираються на ті ознаки, які розкривають організаційний бік самостійної роботи. У зв'язку з цим стала вельми поширеною одержала визначення: «Самостійна робота, що включається до процесу навчання, - це така робота, яка виконується без безпосередньої участі вчителя, але за його завданням і спеціально наданий на це час; при цьому учні свідомо прагнуть досягти поставленої мети, виявляючи свої зусилля і виражаючи у тій чи іншій формі результати своїх розумових та фізичних дій»[3].

Дотримуючись цієї концепції, інші педагоги зазначають, що самостійна робота може бути представлена виконанням групових, індивідуальних та фронтальних завдань на уроках, консультаціях, а також у домашніх умовах [4]. Отже, головними ознаками самостійної роботи при такому підході є:

- виділення для неї спеціального часу;

- наявність завдання від вчителя (фронтального, групового, індивідуального);
- відсутність безпосередньої участі вчителя у роботі;
- розумові та фізичні зусилля учнів, спрямовані на досягнення мети;
- результати роботи.

Основні положення загальної психологічної теорії діяльності становлять для нас вихідні позиції в аналізі проблеми самостійної роботи як засобу самостійної пізнавальної діяльності школярів у процесі навчання та самої природи навчання як специфічного виду пізнавальної діяльності у структурі навчального процесу у загальноосвітній школі. Розглянемо її деякі сутнісні характеристики [5].

Будь-яке навчання починається з постановки навчальним цілі перед учнем та прийняття її останнім. Постановка мети може відбуватися по-різному. Спочатку вона полягає переважно у приверненні уваги, пропозиції послухати, подивитися, доторкнутися, здійснити трудові зусилля. Згодом постановка мети ускладнюється, приймаючи вигляд завдань різного типу, питань, завдань практичного і пізнавального характеру до творчих.

Уміння цілепокладання формується поступово, протягом усього періоду навчання. Але якщо у початкових класах можна говорити лише про пропедевтику такої роботи, у середніх класах - про розширення кругозору використовуваних прийомів, то у старших класах учні повинні самостійно планувати навчальні завдання[6].

Конкретизовану мету легко трансформувати у навчальне завдання, яке пропонується учням. Трансформація мети мотив діяльності викликає ті внутрішні спонукання, які, як ми вже зазначали, характеризують діяльність учнів і під час завдання. Яскраво виражений мотив діяльності мобілізує пізнавальні здібності учня, його волю, емоційну сферу[7].

Однією з ключових завдань педагога є пошук найбільш відповідних мотивів для кожного етапу розвитку учня. Це передбачає перетворення та переосмислення поставлених завдань з метою зробити їх не лише

зрозумілими для учнів, але й внутрішньо значущими. Задачі повинні здобути важливість для учнів і сприйматися як внутрішньо прийнятні, тобто вони повинні стати важливими для учнів та знайти відгук та підтримку в їхніх внутрішніх переживаннях. Науковий інтерес відіграє вирішальну роль у процесі навчання, оскільки спонукує школяра вчитися з великою енергією та активністю, з радістю виконувати свої навчальні завдання. Інтерес виражається як емоційно насичена потреба, що вже пройшла стадію мотивації та надає діяльності привабливий характер. Особливо характерними та специфічними для самостійної діяльності є мотиви самостійності та самоконтролю, які виявляються передусім у бажанні учня виконувати завдання самостійно, задовольняти свої пізнавальні потреби та підкреслювати свою індивідуальність. [8].

Однією з основних складових самостійної пізнавальної діяльності учнів, яка формує її структуру, є самостійні предметні дії, які вони виконують без підтримки вчителя. Учні самостійно визначають оптимальні для них способи виконання цих дій, проводять різноманітні операції та контролюють їх згідно зі своєю поставленою метою. Ці дії мають різноманітний характер і спрямованість, вони виконуються з використанням різноманітних навчальних засобів, що забезпечує їхню різноманітність та спеціалізованість. Основною особливістю самостійної діяльності полягає в тому, що при розв'язанні кожного завдання вона передбачає виконання комплексу когнітивних, практичних та організаційних дій.

1.2. Самостійні роботи у методичному аспекті

Самостійні роботи грають важливу роль у формуванні наукового світогляду учнів, оскільки допомагають їм розуміти причинно-наслідкові зв'язки в географічних явищах. Вони сприяють особистому відношенню учнів до вивченого матеріалу, спонукають їх узагальнювати знання та розвивають їх критичне мислення. Таким чином, самостійні роботи є

необхідною умовою успішного формування знань та наукового світогляду, а також розвитку пізнавальних здібностей та виховання учнів для подальшої праці.

Багато методистів і вчителів географії розглядають самостійну роботу як діяльність учнів без прямої підтримки вчителя. Головною характеристикою самостійної роботи є самодіяльність учня. Багато з них визнають будь-яку роботу, де учень діє самостійно, але зазвичай додають прикметники "активно", "творчо", "свідомо". Проте критерії активності, свідомості та творчості часто залишаються не визначеними, що ускладнює встановлення, наскільки самостійна робота насправді. [9].

Інші методисти та вчителі визнають самостійну роботу учнів як вид діяльності, який вимагає активної розумової праці. Загалом, більшість педагогів вважає, що поняття самостійної роботи учнів найкраще характеризується такими ознаками: а) наявністю завдання вчителя; б) встановленням обмеженого часу на виконання; в) наявністю результату у вигляді усних відповідей, письмових, графічних та інших робіт; г) необхідністю активної розумової праці. За цими ознаками, відрізнення самостійної роботи від несамостійної стає значно складнішим завданням [10].

Розуміння самостійної роботи учнів як зовнішнього або глибшого процесу навчання є обґрунтованими. Перше обмежується зовнішніми аспектами навчання та його організацією, тоді як друге більш детально розглядає внутрішні аспекти навчальних процесів. Проте ці два найпоширеніших підходи до розуміння самостійної роботи учнів не вирішують проблему повністю.

Ураховуючи усе зазначене, важливо визначити поняття самостійної роботи учнів з такою ознакою, яка була б безпосередньо пов'язана з її головною педагогічною метою - стимулюванням творчого використання знань та розвитком вміння здобувати нові знання.

Тому, не відкидаючи існуючі тлумачення, а спираючись на них, слід вважати самостійною роботу тільки в тому випадку, якщо учні самі застосовують свій досвід та знання для встановлення нових фактів, явищ, відшуковують невідомі їм раніше причини, наслідки або визначають новий спосіб вирішення .е. отримують новий собі результат у знаннях, вміннях. При цьому обов'язково охоплюються ознаки, розглянуті вище, наприклад, самодіяльність і розумова напруга [11].

У практиці школи самостійним роботам нерідко відносять практичні роботи, виконувані учнями фронтально під керівництвом вчителя. Істотна різниця між цими поняттями полягає в тому, що перед ними стоять різні цілі. До практичних робіт з географії відноситься різна навчальна робота з картою, цифровими показниками, спостереження в природі і т.д. Усе це спрямовано здебільшого ознайомлення учнів з методами географічних прийомів навчальної роботи, які у основі формування умінь і навиків, передбачених програмою. Зміст практичних робіт і джерела знань, що використовуються, мають особливу географічну специфіку. Але сама назва "практична робота" ще не визначає співвідношення діяльності вчителя та учня, робота може виконуватися учнями як фронтально, за безпосередньої участі вчителя, так і самостійно. Отже, практичні роботи ставляться до категорії змісту, тоді як самостійні роботи є пізнавальної діяльністю учня[12].

Самостійна робота - це поняття, яке, можна сказати, опосередковано відображає не сутність, а форму активності учня. Теоретичні та практичні завдання можуть бути виконані як самостійно, так і з допомогою інших. У логічному висловленні "самостійна робота" та "практична робота" представляють собою поняття, які частково перетинаються і мають спільні риси [13].

Розрізняючись як характер навчання (практика) та форма діяльності (самостійне отримання нових знань та умінь), практичні та самостійні роботи взаємно доповнюють одна одну. У процесі навчання самостійна робота може

мати характер практичної роботи з картою, різними приладами, а практична робота закінчуватися отриманням нового результату (нових знань і умінь). У реальному процесі навчання самостійні та практичні роботи пов'язані найтіснішим чином, взаємно переходять одна в одну, розвиваючись та ускладнюючись у міру оволодіння учнями новими знаннями та вміннями. Самостійні та практичні роботи становлять основу практичних методів навчання[14].

Перед самостійними роботами маємо на меті розвинути самостійність учнів, навчити їх самостійно набувати знань, творчо мислити, що у свою чергу сприяє підготовці молоді до життя. Виконуючи самостійну роботу, учні для вирішення того чи іншого навчального завдання застосовують відповідні вміння та знання. Тому самостійні роботи ми можемо розглядати як шлях підвищення нових та вдосконалення старих прийомів навчальної діяльності. На відміну від практичних робіт самостійні не включені до програми. Усунення двох понять " самостійна робота " і " практична робота " веде до зниження ролі самостійних робіт учнів у навчанні географії [15,16].

Самостійна робота, як будь-яка діяльність, складається з окремих елементів. Ці елементи взаємопов'язані, що необхідно враховувати в організації самостійної роботи школярів.

У методичній літературі останніх років міцно утвердилася думка про те, що самостійні роботи є ефективним засобом глибокого засвоєння знань, розвитку прийомів навчальної роботи та розумової діяльності учнів. Без самостійної роботи учнів не можна виробити в них жодних умінь та навичок [17].

РОЗДІЛ 2.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ СТВОРЕННЯ САМОСТІЙНИХ ТА ПРАКТИЧНИХ РОБІТ З ГЕОГРАФІЇ РІДНОГО КРАЮ

2.1. Класифікація самостійних робіт

Самостійна робота є найважливішим джерелом активної пізнавальної діяльності учнів при навчанні. При розробці системи самостійних робіт важливо знати не тільки завдання, які поставлені перед ними, але й існуючі види. Класифікувати самостійні роботи можна з різних підходів.

В дидактиці і методиці намітилися різні підходи до вирішення даного питання. Вони виражають дискусійність проблем методів взагалі, і, зокрема, самого поняття "самостійна робота". Тому види самостійної роботи виділяють за різними основами, що обумовило появу різних її класифікацій. Наприклад, в дидактиці самостійні роботи виділяються: за основною дидактичною ціллю, за джерелом знань, за способом виконання завдань і характеру пізнавальної діяльності [18].

В останні десятиліття у зв'язку з поширенням ідей розвиваючого навчання помітно посилюється інтерес педагогів до тієї сторони самостійної роботи, яка представляє діяльність учнів. З'явилися й інші класифікації робіт, що відображають сучасні підходи до процесу навчання. Деякі педагоги виділяють відтворювальні, тренувальні і творчі самостійні роботи, напів самостійні і самостійні творчі роботи [19,20]. Найбільш чітка схема складена на основі якісного аналізу структурних елементів діяльності учня, виділяє наступні типи самостійних робіт: відтворювальні, реконструктивно-варіативні, евристичні та творчі (дослідницькі) самостійні роботи.

Перелічені типи самостійних робіт тісно пов'язані та взаємозумовлені. Той чи інший тип самостійної роботи у процесі навчання - носій цілого ряду

елементів, складових зміст пізнавальної діяльності учня, притаманних самостійних робіт іншого типу.

Проблему класифікації самостійних робіт у методиці географії розглядав зокрема А.В.Даринський [21]. За його класифікацією, з метою формування в учнів умінь з географії виділяють такі групи самостійних робіт:

1. Роботи на формування в учнів умінь самостійно опанувати нові поодинокі поняття.

2. Роботи, що мають на меті розвиток в учнів умінь використовувати карти та статистичні дані як джерела знань.

3. Роботи учнів, розраховані на використання географічних знань для правильного розуміння сучасних подій нашої країні і за кордоном.

В.А.Коринська у своїх роботах пропонувала класифікацію самостійних робіт при створенні їх системи за окремими курсами географії. Її класифікація самостійних робіт наступна [22]:

- за окремими розділами та темами;
- за рівнем самостійності учнів під час виконання завдань, прояву творчої активності;
- з переважання того чи іншого прийому розумової діяльності;
- за компонентами знань;
- за дидактичними цілями;
- за джерелами знань.

Ця класифікація має значення, оскільки дозволяє враховувати вже розглянуті види з організацією самостійної роботи учнів у процесі навчання. За підсумками класифікацій, розроблених у методиці навчання географії, ми виділяємо такі види самостійних робіт, які необхідно враховувати під час створення системи завдань:

1. За окремими розділами та темами;
2. За компонентами знань, спрямованих на:
 - а) формування загальних понять;

- б) формування одиничних понять;
- в) знання географічних фактів;
- г) знання географічних закономірностей;
- д) формування прийомів навчальної діяльності.

3. За видами умінь та прийомів розумової діяльності:

а) на проведення порівнянь за відмінністю та подібністю з виявленням причин загального та відмінного;

б) для проведення аналізу з наступними висновками;

в) на розкриття причинно-наслідкових зв'язків, що об'єднують роботи:

- з виявлення причин та наслідків;

- щодо встановлення одиничних та загальних зв'язків;

- щодо виявлення закономірностей розміщення географічних об'єктів та явищ;

- групування зв'язків з їхньої генези;

г) формування прийомів узагальнень з наступними висновками;

д) формування прийомів класифікації.

4. За рівнями засвоєння знань та ступеня розумової самостійності:

а) 1-ий рівень - відтворення готових знань (роботи наслідувального та відтворюючого характеру);

б) 2-й рівень - виконання завдань із застосування знань і умінь за зразком у подібній ситуації (типові самостійні роботи);

в) 3-й рівень - завдання застосування знань і умінь у нових ситуаціях (частково пошукові та творчі самостійні роботи).

5. З використання різних джерел знань:

а) самостійні роботи з картками;

б) із підручником;

в) роздавальним наочним посібником;

г) додатковою літературою;

д) одночасним використанням кількох джерел знань.

6. За дидактичними цілями:

- а) відтворення опорних знань та умінь;
- б) закріплення вивченого матеріалу;
- в) набуття нових знань та умінь;
- г) повторення та узагальнення знань та умінь;
- д) перевірка знань та умінь.

7. За формами пред'явлення завдань:

- а) традиційні (звичайні) завдання;
- б) завдання тестового характеру;
- в) конструктивні завдання.

8. За способом керівництва:

- а) наявність диференційованих завдань.
- б) наявність інструкцій для виконання самостійної роботи або їх відсутність [23].

Кожна із зазначених класифікацій важлива в освітньому та виховному відношенні. Тому при створенні системи самостійних робіт необхідно враховувати всі види, які розглянули.

2.2. Педагогічні вимоги до самостійних робіт

У педагогічній та методичній літературі виділяються різні вимоги до самостійних робіт учнів у навчальному процесі, дотримання яких забезпечує найбільшу ефективність їх проведення щодо предмета. Аналіз та облік виділених вимог має велике значення при створенні системи самостійних робіт та розробленні методики їх проведення у процесі навчання.

Традиційно, самостійні роботи під час уроків географії повинні забезпечити такі педагогічні вимоги [24]:

1. Самостійна робота має бути посилюючою і сприяти розвитку в учнів розумової активності та творчої ініціативи, при цьому повинні використовуватися раніше отримані знання, вміння, навички та життєвий досвід учнів.

2. При відборі змісту та видів самостійної роботи необхідно дотримуватися послідовності у зростанні складності, враховуючи при цьому індивідуальні особливості класу та окремих учнів.

3. Види самостійної роботи потрібно урізноманітнити як за формою, так і за змістом, вони повинні вносити у засвоєння знань елемент новизни, змушувати школярів підходити до предмета, що вивчається з різних сторін.

4. Кожна самостійна робота має бути перевірена, оцінена вчителем і використана у подальшій навчальній роботі [25,26].

Щоб самостійні роботи дали найбільший ефект, могли охопити різноманітні сторони навчальної діяльності школярів та сприяли розвитку їхньої пізнавальної самостійності, завдання повинні відповідати таким основним вимогам:

1. Висвітлювати провідні поняття, причинно-наслідкові зв'язки, світоглядні ідеї, тобто бути спрямовані на виконання цілей курсу загалом, а також за окремими розділами та темами.

2. Охоплювати всі компоненти знань (факти, загальні та поодинокі поняття, причинно-наслідкові зв'язки та закономірності, питання взаємодії природи та суспільства, прийоми навчальної роботи, прийоми розумової діяльності).

3. Забезпечувати формування вміння працювати з різними джерелами знань (картами, підручником, цифровим матеріалом тощо)

4. Сприяли розвитку пізнавальних здібностей, самостійності, творчого мислення учнів.

5. Викликати у школярів інтерес і займати якнайменше часу.

6. Відбивати етапи формування знань і умінь, оскільки самостійна робота учнів є невід'ємною частиною формування понять та прийомів навчальної роботи [27].

Будучи частиною навчального процесу, завдання відбивають як основний зміст курсу, розділу, а й розвиток знань - етапи формування понять, ступінь оволодіння прийомами навчальної роботи. Можна виділити три

основні етапи формування загальних понять. Перший етап - запровадження нового поняття тобто. розкриття його суттєвих ознак, застосування у подібній ситуації. Другий етап - розширення обсягу та поглиблення змісту понять, застосування знань у подібній та новій ситуаціях. З другого етапі самостійність учнів у виконанні робіт значно зростає. Третій етап - приведення засвоєних понять у певну систему та узагальнення знань з метою засвоєння закономірностей, встановлення зв'язків з іншими поняттями [28].

У формуванні прийомів навчальної роботи, які лежать в основі освіти умінь та навичок, також виділяються три етапи. Перший етап - ознайомлення з прийомом: цілями прийому, складом та послідовністю дій. На цьому етапі переважає навчальна діяльність вчителя. Учні виконують роботи за зразком. Другий етап характеризується тим, що учні знають мету прийому та її зміст, тобто знають, як треба діяти при вирішенні завдання і вміють застосовувати ту чи іншу дію у подібних та нових ситуаціях. На третьому етапі формування прийому школярі вміють застосовувати прийоми у новій ситуації та користуватися ними для самостійного набуття нових знань [29].

Ще обов'язкова умова для систематичного проведення самостійної роботи учнів - ускладнення завдань та умов виконання роботи. Вона має йти за кількома напрямками:

1. Ускладнення змісту завдань, коли їх виконання потребує більш складних форм та прийомів мислення.
2. Ускладнення джерел знань, коли їх характер, кількість та поєднання теж передбачає більш інтенсивну розумову діяльність.
3. Ускладнення методів керівництва з боку вчителя, розрахованих на зростаючу самостійність школярів у навчанні.

Для побудови системи завдань, що ускладнюються, треба вибрати об'єктивну ознаку визначення їх складності. Таким ознакою можуть бути етапи пізнання.

Завдання, які вимагають від учнів "пройти" всі три етапи самостійно, називаються дослідницькими, четвертий - навчально-логічним (знанням про знання) [30,31].

Узагальнивши усі перелічені вище педагогічні вимоги до самостійних робіт, зазначені різними авторами, ми виділили основні вимоги до самостійних робіт з географії свого регіону (на прикладі Херсонської області).

1. Система самостійних робіт повинна відповідати цілям та змісту навчальної програми з розділу "Географія Херсонської області", а також цілям та змісту курсу географії України.

2. Завдання для самостійної роботи повинні відповідати віковим особливостям школярів та педагогічним принципам навчання, у тому числі враховувати принцип наступності, коли завдання розробляються на основі знань та умінь учнів, отриманих у попередніх та основному курсі географії.

3. Система самостійних робіт повинна включати завдання на вивчення фактів, поодиноких та загальних понять, на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, законів та закономірностей географічних явищ та процесів, що вивчаються у розділі та повинні спиратися на пізнавальний процес навчання, що будується на основі динамічного розвитку мислення.

4. Завдання для самостійної роботи повинні містити такі види розумової діяльності, як аналіз, синтез, узагальнення, порівняння.

5. Завдання для самостійної роботи повинні бути тісно пов'язані між собою та взаємозалежні один від одного.

6. Завдання мають бути спрямовані на використання різних джерел географічних знань (підручник, карти, у тому числі контурні карти, довідники, додаткова література та ін.).

7. Завдання мають відповідати індивідуальним здібностям школярів та бути диференційованими, тобто ставитися до різних рівнів засвоєння знань.

8. Самостійні роботи повинні відповідати опорним знанням і вмінням школярів та поступово ускладнюватись за різними напрямками: за змістом

завдань, за ступенем самостійності учнів, за розумовими діями, за способом керівництва та контролю вчителя, за джерелами знань тощо.

9. Самостійні роботи мають бути спрямовані на розвиток творчої діяльності та самостійності учнів.

10. Завдання для самостійної роботи повинні відображати етапи формування знань та умінь як складові процесу навчання.

11. Використання завдань для самостійної роботи можливе за умови розуміння етапів формування понять та прийомів навчальної роботи.

Аналіз педагогічної та методичної літератури, вивчення досвіду роботи школи дозволяють зробити висновок про те, що самостійна робота учнів педагогічно ефективна, якщо проводиться постійно та на основі продуманої системи завдань [32].

Під системою самостійних робіт ми розуміємо такий комплекс завдань з кожної теми, у якому кожне завдання є частиною цілого, що охоплює всі компоненти знань і спрямованого виконання цілей навчання з даного курсу чи розділу географії.

При створенні системи самостійних робіт з географії ми виходили з основних положень теорії навчальної діяльності та завдань формування у учнів основних умінь та навичок.

Головна мета побудови системи самостійних робіт з географії своєї галузі - допомогти вчителям підвищити ефективність та якість навчання з вивчення рідного краю, сприяти вдосконаленню навчального процесу, а також допомогти у вирішенні завдання, що стоїть перед школою, - формування нової людини, здатної самостійно мислити, приймати рішення, виховання громадянина своєї Батьківщини.

При розробці системи самостійних і практичних робіт з географії рідного краю нами було приділено велику увагу забезпеченню тіснішого зв'язку їх змісту з основними питаннями курсу географії України, встановленню наступності з попередніми курсами географії, більш повному охопленню різних джерел знань, а також звернуто велику увагу на характер

діяльності учнів, саме, забезпечення самостійності за її виконання, виховання ініціативи і творчості, розвиток раніше сформованих умінь і навичок.

РОЗДІЛ 3.
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИКОНАННЯ ПРАКТИЧНИХ ТА
САМОСТІЙНИХ РОБІТ З РОЗДІЛУ
"ПРИРОДА ТА НАСЕЛЕННЯ СВОГО АДМІНІСТРАТИВНОГО
РЕГІОНУ"

Пропоновані рекомендації розроблені відповідно до розділу «Природа та населення свого адміністративного регіону» у курсі географії 8 класу, а також можуть бути використанні у спецкурсі чи гуртку "Краєзнавства". Вони спрямовані, перш за все, на організацію активної пізнавальної діяльності на кожному уроці. Виходячи із цілей навчання даного розділу, визначається і ціль окремих уроків. Всі уроки взаємопов'язані. Успіх кожного залежить від результатів попередніх уроків і в свою чергу визначає ефективність наступних уроків. Планування самостійної роботи допомагає вчителю бачити перспективу своєї роботи з класом і проектувати засвоєння навчального матеріалу і прийоми навчальної діяльності.

Зміст і завдання уроків надають учителю можливість варіативного їх побудови з урахуванням наявних засобів навчання та рівнів підготовки учнів.

Нами розроблені методичні рекомендації по виконанню самостійних робіт на всіх етапах уроку, але більша увага приділяється їм при вивченні нового матеріалу, по проведенню практичних робіт і виконанню самостійних робіт вдома.

Основним засобом навчання є навчальні посібники "Географія Херсонської області" [33] та "Природа Херсонщини" [34,35]. Самостійна робота з ними проводиться з урахуванням концепції, особливостей змісту, структури методичного апарату навчального посібника.

Специфічний засіб навчання географії – карта. Розвиток знань і умінь учнів щодо рідного краю спрямовані передусім відпрацювання і вдосконалення умінь зі складання описів і з використанням карт різного змісту. Дані

методичні рекомендації базуються на використанні "Атласу Херсонської області" та "Атлас етнічних груп Херсонської області" [36,37]

В основу мети навчання покладено оволодіння тим чи іншим прийомом навчальної роботи учням. Велике значення у вирішенні цього завдання має оволодіння вміннями давати характеристики по комплексам карт, а також встановлювати за ними взаємозв'язки та взаємозалежність.

Програмою передбачено практичні роботи, які спрямовані в основному на ознайомлення школярів з методами географічної науки та формування у них географічних умінь та навичок. До виконання доцільніше приступати тільки після того, як учні оволодіють необхідними прийомами роботи з різними джерелами знань.

У розроблених методичних рекомендаціях велику увагу приділено забезпеченню тіснішого зв'язку розробленої системи самостійних та практичних робіт з географії рідного краю з основними питаннями курсу географії України, встановленню наступності з попередніми курсами географії, більш повному охопленню різних джерел знань, а також звернено велику увагу на характер діяльності учнів, саме на забезпечення самостійності при їх виконанні, виховання їх ініціативи та творчості, розвиток раніше сформульованих умінь та навичок.

Можливості для творчості щодо географії рідного краю дозволяють йому реалізувати свої методичні здібності і перевірити практично ефективність запропонованих рекомендацій.

У курсі географії 8 класу передбачено лише 4 год на вивчення географії свого регіону (зокрема природи і населення). В той же час, для профільних 11 класів виділяється аж 23 години на вивчення географії своєї області [38]. Тому, дані методичні рекомендації можуть бути використані як в комплексі при викладанні в профільних класах, спецкурсах і краєзнавчих гуртках, так і окремими темами у 8 класі.

Урок 1. Географічне розташування Херсонської області. Територія та кордони.

Завдання:

1. Ознайомити учнів з особливостями географічне розташування Херсонської області.

2. Продовжити формування вмінь учнів працювати з політико-адміністративною картою країни: характеризувати географічне положення своєї області, робити висновки щодо впливу географічного положення на природу, населення та господарство області.

3. Створити позитивне, емоційне ставлення школярів до вивчення географії рідного краю.

Обладнання: політико-адміністративна та фізична карти, атлас Херсонської області, контурні карти, фотографії, картини, книги про рідний край.

Прийоми визначення географічного розташування великих територій, їх порівняння, отримані учнями в основному курсі, будуть опорними щодо своєї області. Тому урок має бути спрямований на організацію активної діяльності самих школярів.

Урок може поєднувати розмову з практичною роботою – фронтальною, груповою чи індивідуальною. Вчитель залежно від підготовки класу визначає, яку частину знань він дасть у готовому вигляді, яку учні придбають самостійно. Навчальний час слід розподілити так, щоб встигнути підбити підсумки роботи та оцінити її результати.

Після вступної розмови про необхідність вивчення географії рідного краю вчитель пропонує учням виконати програмну практичну роботу. Перед початком роботи він проводить детальний інструктаж. При характеристиці географічного положення своєї області вчитель повторює з учнями вже відомий прийом характеристики географічного положення країни та великої території та з'ясовує, що ж відмінного буде у характеристиці положення окремого району. На додаток до оцінки фізико-географічного положення може бути дано оцінку економіко-географічного положення своєї області на основі аналізу карт атласу та тексту навчального посібника. Крім того, учні

можуть порівняти географічне положення Херсонської області зі становищем інших областей чи сусідніх держав. У ході виконання учнями практичної роботи відбувається засвоєння ними нового матеріалу та формування оціночних суджень та висновків [39].

Практична робота №1. Визначення географічного положення Херсонської області.

Мета: закріпити вміння учнів характеризувати географічне розташування території області за картами

Обладнання: адміністративна та фізичні карти області, карта часових поясів країни.

Послідовність роботи:

1. Використовуючи карти атласу та навчального посібника, охарактеризуйте географічне положення Херсонської області за відомим вам планом. Спробуйте виділені особливості поділити на сприятливі та несприятливі.

2. Порівняйте ГП Херсонської області з ГП інших областей України.

3. Визначте географічні координати крайніх точок та протяжність області з півночі на південь та із заходу на схід.

4. По карті визначте, з якою областю Херсонська область має найдовшу ділянку кордону, з якою – найкоротшу.

5. Назвіть області України і держави, які будуть її сусідами 1-го, II-го та III-го порядку. Які з них належать до країн ближнього та далекого зарубіжжя?

6. Визначте за допомогою додаткових джерел, які сусідні держави, області України за площею: а) менші; б) майже рівні; в) більше за Херсонську область.

7. Зробіть висновок про вплив ГП області на її природу, господарство та умови життя населення.

Після виконання цієї роботи учні відповідають на питання і роблять висновки.

За наявності контурних карток школярі отримують завдання: нанести на неї всі географічні об'єкти, вивчені на уроці. З метою перевірки правильності заповнення контурних карток проводиться самоконтроль або взаємоконтроль з використанням карток атласу та навчального посібника.

За відсутності контурних карт для закріплення вивченого вчитель пропонує учням виконати самостійно такі завдання: 1. По політико-адміністративній карті України визначте відстань від Херсона та до Києва, Харкова, Одеси та Львова. Зробіть висновок про віддаленість головних міст області від двох найбільших міст країни. 2. Визначте координати точки, рівновіддаленої від чотирьох крайніх точок області. Зіставте місцезнаходження знайденої вами точки та геометричного центру області. Чи далеко розташовані ці дві точки одна від одної? Про що це свідчить?

Наприкінці уроку вчитель підбиває підсумки та оцінює роботу учнів.

Домашнє завдання: знайдіть на адміністративній карті Херсонської області точку, де розташований ваш населений пункт (місто, селище, село) і дайте відповідь на запитання: У якому адміністративному районі/територіальній громаді Ви живете? Із якими адміністративними районами межує ваш район? На якому віддаленні від обласного центру знаходиться ваш населений пункт? Яке з міст ближче до вашого місця проживання? Яку географічну широту та довготу має ваш населений пункт?

Розділ I «Природа Херсонської області»

Урок 2. Рельєф, геологічна будова та корисні копалини

Завдання:

1. Охарактеризувати особливості рельєфу області, його вплив на природу, господарство та умови життя населення; ознайомитись з геологічною історією розвитку території Херсонської області та найбільшими родовищами корисних копалин.

2. Продовжити формування вмінь в учнів зіставляти тематичні карти, аналізувати геологічний розріз, читати геохронологічну таблицю для

встановлення причинно-наслідкових зв'язків між рельєфом, геологічною будовою та корисними копалинами краю.

3. Сприяти екологічному вихованню школярів на основі вивчення питань раціонального використання корисних копалин та дбайливого ставлення до геологічних пам'яток рідного краю.

Обладнання: фізична, геологічні карти Херсонської області, контурні карти, картини, фотографії, ілюстрації різних форм рельєфу свого краю, геохронологічна таблиця у навчальному посібнику, геологічний розріз в області, зразки гірських порід, стародавні скам'янілості, корисні колекції копалин, матеріали геологічних екскурсій та ін. [40,41].

Вивчення теми спирається на знання учнів, отримані ними у попередніх та основному курсах географії. Спочатку необхідно повторити, які дві групи процесів формують рельєф будь-якої території, основні форми рельєфу, тектонічні структури, будова платформи, ери та періоди, класифікації корисні копалин та інше.

Відновивши у пам'яті учнів опорні знання, доцільно організувати самостійне вивчення рельєфу своєї області за фізичною картою та текстом навчального посібника. Самостійна робота учнів може містити такі завдання:

1. Які форми рельєфу є на території Херсонської області ? Якого вигляду вони надають її території?

2. Розгляньте шкалу висот на фізичній карті у атласі. Виділіть на карті ділянки території, розташовані на висоті нижче 50 м та вище 100 м над рівнем моря. Визначте які висоти переважають на території області?

3. Розрахуйте амплітуду висот у межах Херсонської області.

Структура уроку включає організацію активної пізнавальної діяльності учнів з картами, ілюстративним матеріалом навчального посібника, спрямованої на засвоєння цієї теми, умінь зіставляти карти, аналізувати геологічний розріз та геохронологічну таблицю, виявляти та пояснювати зв'язки між явищами, робити висновки.

4. Порівняйте висоту північної та південної частин області. Зробіть висновок про відмінність цих частин за висотою та загальним нахилом території.

5. Використовуючи текст навчального посібника, назвіть основні типи рельєфу своєї області та відзначте їх особливості.

6. Під впливом яких процесів формувався рельєф рідного краю? Наведіть приклади, в яких відображаються зв'язки форм рельєфу та факторів, під впливом яких вони утворились.

Після обговорення результатів роботи учні під керівництвом вчителя з'ясовують залежність сучасного рельєфу Херсонської області від геологічної будови її території.

Вивчення питань про геологічну історію розвитку природи краю та корисних копалин організується як «подорож у часі» групами. Кожна група отримує завдання для самостійної роботи» скласти цілісну розповідь про історію розвитку природи на території своєї області однією з геологічних ер за планом: а) ера, період; б) склад гірських порід; в) утворення корисних копалин; г) режим розвитку; д) зміна клімату; зміна рослинного та тваринного світу. Під час підготовки оповідання використовуйте геохронологічну таблицю, геологічний розріз, карти атласу, текст навчального посібника, і навіть зразки гірських порід, стародавні скам'янілості, колекції з корисними копалинами, матеріали геологічних екскурсій та інших.

Даний етап роботи представляє певну складність для засвоєння учнями і займає досить великий обсяг часу, тому може бути запропонований як попереднє завдання. Школярі заздалегідь до уроку підбирають додаткову літературу, малюють картини природи ери.

Підготовлені розповіді про подорож у часі заслуховуються на уроці. Виступ кожної групи супроводжується показом зразків гірських порід, корисних копалин, скам'янілостей, картин та малюнків із зображеннями природи цієї ери.

Для закріплення знань на тему учні можуть самостійно заповнити таблицю:

Таблиця 1

Родовища корисних копалин Херсонської області та їх походження

Місцезнаходження родовища, назва місця добутку	Географічне положення	Що добувається	У відкладах якого віку залягає	Застосування

Після перевірки виконаної роботи школярі можуть оцінити забезпечення мінеральними ресурсами рідного краю.

Дома учням пропонується виконати завдання на вибір:

1. Нанести на контурну карту основні форми рельєфу і найбільші родовища корисних копалин області.

2. Описати геологічну історію місця, де вони живуть (коли край був сушею, а коли - дном моря, чи покривався льодовиком).

3. Використовуючи карти, побудуйте гіпсометричний профіль (тобто профіль рельєфу) по лінії крайня північна-крайня південна точки, обравши вертикальний масштаб (1 см-10-20 м) і зберігши горизонтальний масштаб карти. Зробіть висновок про відмінності у рельєфі між північною та південною частинами області.

Урок 3. Клімат Херсонської області

Завдання:

1. Встановити особливості клімату області та її вплив на природу, умови життя, здоров'я та господарську діяльність населення.

2. Удосконалювати вміння учнів виявляти закономірності взаємозв'язків сонячної радіації, рельєфу, повітряних мас, кліматичними особливостями території; давати комплексну характеристику клімату області та її окремих територій; будувати та читати графіки та діаграми температур та опадів.

3. Розкрити проблеми охорони атмосфери з прикладу своєї галузі.

Обладнання: кліматичні карти Херсонської області, графіки, діаграми, таблиці, щоденники спостережень, що характеризують основні показники клімату області, контурні картки, навчальний посібник, інструкційні картки із завданнями для самостійної роботи учнів.

При вивченні нового матеріалу школярам необхідно показати важливість знань про клімат рідного краю, для чого використати порівняння та протиставлення, а також конкретизацію основних кліматичних показників. Частину матеріалу доцільно запропонувати вивчення деяким учням як випереджальні завдання:

1. Який вплив клімату на господарську діяльність людини?
2. Поговорити зі старожилами та з'ясувати, які небезпечні кліматичні явища зустрічаються у своїй місцевості.
3. Як клімат області впливає здоров'я людини?
4. Зібрати прикмети погоди для своєї місцевості.

Вивчення нового матеріалу після відтворення опорних знань організується поетапно за допомогою послідовного виконання практичних завдань. Учні під час виконання самостійної роботи користуються картами атласу, навчальним посібником, контурними картами, щоденниками спостережень за погодою своєї місцевості.

ІНСТРУКЦІЙНА КАРТКА

1. Завдання для визначення факторів, що впливають на клімат області:

1) Дайте характеристику повітряних масам що домінують на території України, і визначте залежність клімату від близькості океанів і характеру рельєфу. Чи може під дією повітряних мас змінюватись кількість сумарної сонячної радіації, що надходить на територію? Чому? Зобразіть на контурній карті стрілками переважний напрямок повітряних мас на території області.

2. Зіставте фізичну та кліматичну карти Херсонської області та встановіть зв'язок між рельєфом та кліматом свого краю.

3. Взимку на території області часто бувають відлиги, дощ. Які причини цих явищ?

4. Чим пояснюється відсутність різких коливань клімату в межах області? Чи можна виходячи з цього факту дійти висновку у тому, що клімат області сприятливий для ведення сільського господарства.

II. Завдання для вивчення особливостей кліматичних компонентів:

1. По карті радіаційного балансу визначте кількість сонячної радіації, що надходить територію області протягом року.

2. По кліматичній карті та за допомогою додаткових джерел проаналізуйте територіальні відмінності у значеннях середніх температур повітря січня та липня, а також середньорічних температур у пунктах, що знаходяться на одному меридіані. Нанесіть на контурну карту ізотерми січня та липня. Чим можна пояснити їх напрямком територією області?

3. Використовуючи дані кліматичної карти, визначте, де знаходяться найхолодніше та найтепліше місця області. Зіставте мінімальні та максимальні температури повітря з ізотермами січня та липня. Зробіть висновки.

4. За даними календарних спостережень за погодою у своїй місцевості, побудуйте графік річного ходу температур повітря.

5. По кліматичній карті прослідкуйте за зміною кількості атмосферних опадів на території області. Поясніть причини цих змін. На контурній карті покажіть розподіл річної кількості опадів на території області.

6. Зіставте фізичну та кліматичну карти Херсонської області. Яку залежність можна виявити між рельєфом та кліматичними умовами рідного краю. Наведіть конкретні приклади.

7. Використовуючи кліматичну карту країни, визначте коефіцієнт зволоження для м. Херсон, м. Генічеськ та свого населеного пункту. Зробіть висновок із отриманих результатів.

8. Дайте оцінку кліматичним умовам для життя та діяльності населення Херсонської області.

Для закріплення нового матеріалу учням пропонується надати комплексну характеристику клімату окремих територій чи населених пунктів області (на вибір). На виконання цього завдання вони складають самостійно план характеристики.

Вдома школярі можуть виконати такі завдання:

1. Визначте середню температуру січня та липня у своєму населеному пункті. Розрахуйте річну амплітуду температури повітря. Порівняйте з даними по області.

2. Охарактеризуйте панівні над територією області повітряні маси за планом:

а) де утворюються (у якому кліматичному поясі, над якою поверхнею, що підстилає);

б) які властивості мають (температура, вологість, прозорість);

в) у які райони переміщуються;

г) яку погоду приносять;

д) у які повітряні маси трансформуються?

Урок 4 . Внутрішні води.

Завдання:

1. Сформувати знання про найбільші річкові системи та озера Херсонської області.

2. Продовжити формування в учнів умінь аналізувати, зіставляти карти для характеристики особливостей внутрішніх вод області та характеризувати річки та озера області за планом.

3. Показати значення та необхідність охорони поверхневих та підземних вод рідного краю.

Обладнання: фізична карта, атлас Херсонської області, фотографії, ілюстрації, картини із зображенням водних об'єктів.

З метою мотивації вчення та забезпечення пізнавального інтересу до цієї теми учні відповідають на питання:

Яку роль в житті людини відіграє вода? Що входить у поняття "внутрішні води"? Повідомлення про цікаві відомості про річки та озера рідного краю, показують фотографії, ілюстрації, слайди із зображенням водойм своєї області.

При вивченні загальної характеристики внутрішніх вод області школярі, аналізуючи фізичну та кліматичну карти, пояснюють причини локалізації річок, озер та боліт на її території, тим самим встановлюють зв'язок даної теми з вивченими раніше.

При характеристиці річок та озер області школярі під керівництвом вчителя послідовно відповідають на запитання та самостійно виконують такі завдання:

1. За даними вчителя розраховуйте ухил двох річок області. Зробіть висновок про швидкість їхньої течії. По фізичній карті поясніть отримані результати.

2. По карті атласу Херсонської області визначте водоносність та річний стік найбільших річок області. Зробіть висновки.

3. По карті атласу та додатковим джерелам зробіть аналіз глибин, температурного режиму, хімічного складу Каховського водосховища.

4. На контурну карту області нанесіть річки та озера, за списком номенклатури від вчителя.

Для закріплення проводиться практична робота з опису річки чи озера за планом. Ця робота може бути організована самостійно за групами або індивідуально у формі подорожі річками та озерами рідного краю. Кожна група учнів є мандрівниками-вченими: гідрографами, кліматологами, підприємцями, екологами, телекоментаторами, що описують побачене по ходу слідування. Вчитель пропонує школярам здійснити заочну подорож (річкою Дніпро та Інгулець, Каховським водосховищем та ін.). Кожна група учнів працює за інструкційною карткою та використовує навчальний посібник, карти атласу, додаткову літературу.

ІНСТРУКЦІЙНА КАРТКА З ОПИСУ РІЧКИ

1. Характеристика басейну річки (ГП, приблизна площа, широкість, характер рельєфу, клімату, рослинність та інших).

2. Характеристика річкової системи (густота та кількість приток, ухил, довжина річки, характер течії, витік та гирло).

3. Основний тип живлення: снігове, дощове, ґрунтове, льодовикове або змішане; співвідношення типів харчування; водоносність річки (повноводна чи маловодна).

4. Режим річки та причини що його зумовлюють.

5. Вплив режиму на життя і господарську діяльність громадян.

6. Джерела забруднення річки та заходи щодо її охорони.

ІНСТРУКЦІЙНА КАРТКА З ОПИСУ ОЗЕРА

Назва озера та його походження.

Розташування.

Розміри.

Навколишній рельєф.

Середня та найбільша глибини.

Стічні або безстічні: які річки впадають і витікають.

Замерзання.

Походження озерної улоговини.

Рослинний та тваринний світ.

Господарське значення.

Джерела забруднення озера та заходи щодо його охорони.

Після завершення роботи кожна група мандрівників репрезентує свій водний об'єкт. Підбиваючи підсумки, вчитель оцінює роботу груп.

Наприкінці уроку вчитель підкреслює важливість знань про внутрішні води своєї місцевості, водні ресурси та їх раціональне використання, екологічні проблеми, заходи з охорони та відновлення цих ресурсів.

Учні можуть виступити з повідомленнями: розповісти, з яких джерел здійснюється водопостачання їхніх будинків та квартир; скільки води витрачає місцеве підприємство, ферма, селище; куди скидаються стоки тощо.

Вдома школярі можуть охарактеризувати найближче до місця проживання водойму (озеро, річку, ставок, джерело); скласти кросворд, підібрати загадки, підготувати питання для взаємної перевірки знань на цю тему.

Урок 5. Ґрунти Херсонської області.

Завдання:

1. Конкретизувати знання учнів про основні типи ґрунтів рідного краю та показати закономірності їх розміщення по території області.
2. Продовжити формування умінь школярів аналізувати ґрунтову карту та давати характеристику основним типам ґрунтів області за планом.
3. Показати можливості використання ґрунтових ресурсів рідного краю та необхідність їх охорони.

Обладнання: ґрунтова та фізична карти, атлас Херсонської області, навчальний посібник, ґрунтові розрізи.

З метою відтворення опорних знань на тему доцільно дати учням для самостійної роботи з питаннями, що вимагають короткої відповіді:

1. Під дією яких факторів формуються ґрунти?
2. Що визначає родючість ґрунтів?
3. З яких горизонтів складається ґрунт?
4. Назвіть основні типи ґрунтів, поширені на території нашої країни.

При вивченні нового матеріалу учні, самостійно працюючи з ґрунтовою картою та текстом навчального посібника, відповідають на запитання та виконують завдання:

1. Які типи ґрунтів переважають на території Херсонської області?
2. Яке значення у формуванні ґрунтів має клімат, материнські породи, рельєф, рослинний та тваринний світ?
3. Чим пояснюється різноманітність ґрунтів на території області?
4. Яка закономірність у розміщенні ґрунтів на території Херсонської області?

5. Де і чому порушується широтна зональність ґрунтів?

З метою конкретизації знань про властивості ґрунтів школярі отримують завдання для самостійної роботи – дати характеристику найбільш поширеним ґрунтам області за планом. Окремі учні можуть виконати це завдання, встановивши подібність та відмінність підзолистих та дерново-підзолистих ґрунтів.

Далі розглядається питання про зміну ґрунтів у процесі господарської діяльності людини. Тут може бути заслухано повідомлення учня, який отримав випереджувальне завдання, або запрошеного фахівця про вплив людини на ґрунти своєї місцевості.

Завершується урок обговоренням питань щодо охорони та раціонального використання ґрунтів, а також про агрокліматичні ресурси області:

1. Як можна збільшити родючість ґрунтів?
2. Які частини Херсонської області відрізняються найбільшою розораністю і чому?
3. Вирощування яких культурних рослин сприяють ґрунтово-кліматичні умови на території області?
4. На яких ґрунтах вашій місцевості одержують найбільший урожай сільськогосподарських культур?
5. Що робиться для підняття родючості та охорони ґрунтів у вашій місцевості?

Урок 6. Рослинний та тваринний світ

Завдання:

1. Розширити та поглибити уявлення учнів про рослинний та тваринний світ Херсонської області.
2. Продовжити формування вмінь школярів аналізувати та зіставляти карти, використовувати додаткову літературу для характеристики рослинного та тваринного світу та встановлення закономірностей у їх розміщенні на території області.

3. Сформувати знання про біологічні ресурси рідного краю та необхідність їх охорони.

Обладнання: карти рослинності та тваринного світу, атлас області, навчальний посібник, додаткова література про рідний край, ілюстрації, фотографії, слайди, гербарії рослин та ін.

При вивченні нового матеріалу методичні підходи ґрунтуються на обліку великого морального потенціалу змісту уроку, значного обсягу фактичного матеріалу, досить широких знань учнів про рослинний та тваринний світ, набутих у курсах природознавства, ботаніки, зоології, географії. Завдання вчителя - надати уроку узагальнюючий міжпредметний характері і сконцентрувати увагу школярів на розкритті величезної цінності рослин та тварин рідного краю як елементів природи.

Вивчення теми уроку проводять у формі обговорення питань та повідомлень учнів чи запрошених фахівців. У цьому школярі використовують як текст навчального посібника, карти атласу, а й додаткову літературу, підбирають ілюстрації, малюють плакати тощо. Завдання для самостійної роботи можуть бути такі:

1. Які типи рослинності зустрічаються у Херсонській області? По карті рослинності проаналізуйте розміщення рослинних зон на її території. Які взаємозв'язки існують між рослинним світом та широтою місця, кліматичними умовами та типами ґрунтів?

2. Яку роль грають ліси у районі вашого проживання? За картою атласу визначте лісистість у різних районах області. Який висновок можна зробити?

3. Яка роль лучних рослин у господарській діяльності на території області?

4. Чим відрізняється рослинність низинних та верхових боліт?

5. З чим пов'язано різноманіття тваринного світу на території рідного краю?

6. Які рослини та тварини взяті під охорону на території області?

7. Перерахуйте заходи, які проводяться у вашій місцевості для відновлення, акліматизації та збереження рослинного та тваринного світу.

8. Яку практичну участь у охороні рослин та тварин рідного краю ви берете?

У другій половині уроку проводиться вікторина, яка може бути організована за групами чи індивідуально. Вчитель під час її проведення створює ситуації, що сприяють підвищенню емоційного настрою, які вносять елементи новизни. Це можуть бути нестандартні питання, записані в природі, використання записів голосів птахів, фотографій, ілюстрацій, слайдів, гербарій та ін.

Вдома учні можуть скласти розповідь про те, як використовуються біологічні ресурси своєї місцевості.

ВИСНОВОКИ

Проведене нами дослідження показало, що оволодіння учнями основними вміннями та навичками здійснюється в ході виконання системи самостійних та практичних робіт, тому систематична та цілеспрямована їх організація та проведення – необхідна та складова частина навчального процесу, від якої багато в чому залежить якість навчання в цілому.

Зроблений аналіз педагогічної, психологічної та методичної літератури дозволив встановити, що спостерігається різне розуміння і у розкритті сутності самостійної роботи, і у підходах до класифікації її типів та видів, і у визначенні меж відтворювальних та творчих самостійних робіт у навчальній діяльності учня. А це, у свою чергу, дозволило зробити висновок, що проблема самостійної роботи в наукових працях представляється, як складна багатоаспектна проблема, подальші дослідження якої виходять на необхідність критичного осмислення методологічних основ, виділення теорії людського пізнання, де самостійна робота як вид пізнавальної діяльності виступає як форма навчального та наукового пізнання. Отже, самостійна робота у системі навчального процесу має розглядатися як засіб навчання, як і форма навчально-наукового пізнання.

Наш підхід до розуміння сутності самостійної роботи ми ґрунтували на положеннях загальної теорії діяльності. Діяльнісний підхід у навчанні характеризується такими рисами:

- активна особистість формується лише у діяльності;
- у навчанні головним є не передача готових знань, а вміння організувати індивідуальний та колективний пошук самостійної роботи, вміти стимулювати та спрямовувати зусилля школярів;
- учні повинні включатися у продуктивну діяльність, де немає готових відповідей, рафінованих знань, їх треба самостійно добувати, опановуючи способи діяльності;

- основа діяльнісного підходу - гармонія знань, дій та відносин; основні компоненти діяльності вчителя та учнів-мета, мотив, зміст, предметні дії та результат;

- діяльнісний підхід передбачає розвиток всіх компонентів навчальної діяльності та фундаментальних якостей: активності, самостійності, самоорганізації та ін;

- необхідна всебічна діагностика навчальної діяльності, що дає можливість здійснювати індивідуально-диференційований підхід до учнів під час відбору завдань, корекції дій та оцінки результатів.

Аналіз практики роботи школи показав, що на уроках географії у застосовуються різноманітні види самостійних робіт, але проводяться вони нерегулярно, без належної системи. Однією з причин слабого впровадження самостійних робіт у навчальний процес, є відсутність системи самостійних і практичних робіт і методики їх проведення за даним курсом.

З аналізу науково-методичної літератури нами було зроблено теоретичне обґрунтування основ створення системи самостійних робіт з географії рідного краю; при цьому було виділено класифікацію існуючих видів самостійних робіт, визначено показники складності завдань, встановлено педагогічні вимоги до проведення самостійних робіт у навчальному процесі та розроблено функціональну модель управління пізнавальною діяльністю учнів на уроці.

Створена система самостійних та практичних робіт з географії Херсонської області містить програмні практичні роботи та позапрограмні самостійні роботи учнів за цим курсом. Розроблені нами методичні рекомендації для вчителів присвячені виконанню самостійних робіт з картами, навчальним посібником, виконанню підсумкових практичних робіт школярами з географії своєї області на всіх етапах уроку, у тому числі і щодо нового матеріалу та домашнього завдання.

Таким чином, запропонована в нашому дослідженні система самостійних та практичних робіт з географії Херсонської області та методика

їх проведення є прикладом того, як на практиці можуть бути реалізовані вимоги програми до розвитку умінь школярів, а також відображено практичне значення знань з географії рідного краю.

Досвід їх застосування у навчальному процесі показав, що саме від виконання самостійних робіт багато в чому залежить підвищення ефективності навчання за цим курсом географії. Наявний досвід та проведене дослідження показують, що одна з найактуальніших проблем сучасної педагогічної науки та шкільної практики – проблема самостійної роботи – може бути вирішена за умови реалізації наступного комплексу заходів:

1. У змісті навчальних предметів (програми та підручники з усіх курсів географії, в т.ч. і за курсом географії рідного краю) необхідно чітко виділити систему провідних понять (знань) та способів отримання та переробки інформації, умінь самоврядування процесом пізнання; характер викладу навчального змісту та методичний апарат підручників має забезпечити активну пізнавальну діяльність учнів.

2. У навчальному процесі має бути збільшена питома вага самостійних робіт, у яких, у свою чергу, має бути посилено пошукову та творчу діяльність школярів, підвищено ступінь самостійності при виконанні робіт, здійснено індивідуальний підхід у навчанні.

3. Необхідно оптимально поєднувати репродуктивні, частково-пошукові та дослідні методи навчання, посиливши роль останніх двох, для того, щоб вони більшою мірою сприяли організації активної навчально-пізнавальної діяльності учнів, формували пізнавальну потребу, забезпечували оволодіння інтелектуальними та загальними навчальними вміннями.

Науково-практичне значення дослідження полягає в тому, що створена система самостійних та практичних робіт і методика їх проведення роблять внесок у підвищення якості та ефективності навчання з географії рідного краю, насамперед шляхом формування у учнів навичок самостійної праці, розвитку самостійності та розумових здібностей, підвищення пізнавального

інтересу до предмета, що, зрештою, сприяє вдосконаленню навчального процесу з географії загалом.

Результати дослідження дозволили внести низку пропозицій щодо вдосконалення шкільної програми та навчально-методичних посібників з географії Херсонської області: включити до програми по даному курсу базові вміння учнів, розробити методичні рекомендації щодо проведення програмних практичних робіт з контурною картою з географії рідного краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лісовець О.В. Виховання самостійності у дітей: монографія. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2022. 223 с.
2. Щербакова Н. М. Шляхи формування пізнавальної самостійності учнів. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2013. № 1. С. 156-159.
3. Бухлова Н.В. Організація самоосвітньої діяльності учнів. Харків: Видавнича група "Основа", 2003. 64 с.
4. Буряк В.К. Керівництво самостійною роботою учнів у навчальному процесі. Педагогіка вищої та середньої школи. 2001. №3. С. 135-145.
5. Молікевич Р.С. Структурні особливості категорії «медико-демографічна ситуація» з позиції суспільної географії. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: географічні науки. Херсон, 2014. №1. С. 36–44.
6. Макарова, Т. Н. Навчальний процес: планування, Організація і контроль. К.: Педагогічний пошук, 2012. 160 С.
7. Дзюбко ЛВ, Гриценюк ЛІ. Мотивація навчальної діяльності як психолого-педагогічна проблема. Психолінгвістика. 2009;4:33–43.
8. Урок географії. Від класики до сучасних технологій. За ред. Корнєєва В.П. Х.: Основа, 2006. 215с.
9. Шевельова О. В. Активізація пізнавальної діяльності школярів шляхом впровадження елементів інноваційних технологій на уроках географії та в позакласній роботі. Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки. Суми, 2017. Вип. 8. С. 187–191.
10. Бражнич О. Г. Педагогічні умови диференційованого навчання учнів загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Кривий Ріг, 2001. 238 с.

11. Гришко С.В., Іванова В.М., Непша О.В., Тамбовцев Г.В. Методичні підходи до формування географічних знань як компоненту предметної географічної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 68, Т. 1. С.156-162.
12. Самойленко В. М., Топузов О. М., Вішнікіна Л. П., Діброва І. О. Дидактика географії: монографія. Київ: Ніка-Центр, 2013. 570 с.
13. Стадник, О. Г. Програмні практичні роботи, як форма-вид організації навчання географії. К.:2005.184с.
14. Ярошенко О.Г. Групова навчальна діяльність школярів: Теорія і методика. К.: Партнер, 1997. 132с.
15. Науменко С. Практичні роботи як метод оцінювання географічної компетентності учнів. Нова педагогічна думка. 2015(1).87-91.
16. Корнєєв В. Дидактичні ігри як засіб розвитку пізнавальних інтересів учнів. Географія та основи економіки в школі: науково-методичний журнал. № 2. 1996. С. 17–23.
17. Яковлева ВА, Слободенюк КЮ. Методика проведення практичних робіт у процесі навчання географії. Actual problems of science and practice. 2021.121-126.
18. Шаров С. В. Класифікація самостійної роботи та її види. Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки. 46. 2016. 281–284.
19. Тимченко О. Т. Самостійна робота як дидактична категорія. Педагогіка і психологія. 2001. №3 - 4. 64 – 68.
20. Назаренко Т.Г. Педагогічний процес навчання географії як особлива форма пізнання. Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. 1999. № 3. С.218-220.
21. Даринский А.В. Методика преподавания географии. М.:Просвещение, 1975.368 с.

22. Коринская В.А. Самостоятельные работы учащихся по географии материков – М, 1983. 243с.
23. Назаренко Т.Г. Методичні особливості роботи вчителя географії з підручником. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2014. № 10 (Ч. 1). С. 94-100.
24. Свиридова О.І. Сучасні методи і прийоми підвищення ефективності уроку географії// Географія та основи економіки в школі. – 2002. - № 4.- С. 36-48
25. Тімець О. В. Теорія і практика формування фахової компетентності майбутнього вчителя географії у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Черкаси, 2011. 40 с.
26. Покась Л. Організація групової діяльності на уроках географії. Краєзнавство. Географія. Туризм. 2006. № 42. 34-45.
27. Урок географії. Від класики до сучасних технологій/За ред. Корнєєва В.П. Х.: Основа, 2006.-205с.
28. Бугрій О. В. Теорія і методика формування інтелектуальних умінь учнів у процесі географічної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теорія і методика навчання географії” / О. В. Бугрій. Харків, 2006. 40 с
29. Бухлова Н.В. Як навчити учня вчитися: поради та рекомендації / Н.В. Бухлова. К.: Шкільний світ, 2007. 128 с
30. Фіцула М.М. Педагогіка: Навч. посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. 232 с
31. Сльоза Н В. Методичні особливості формування умінь самостійної роботи учнів з підручником географії. Міжнародна науково-практична конференція (XXII Каришинські читання).2012. 188-189.

32. Осніцька М. О. Формування компетентності продуктивної творчої діяльності на уроках географії. Географія та економіка в рідній школі : науково-методичний журнал. 2015. № 4 (158). С. 17–20.
33. Географія Херсонщини: Навч. посібник./ [Пилипенко І. О., Мальчикова Д. С., Єрмакова С. Л., Руденко М. М. та ін.]. Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2007. 221 с
34. Бойко М.Ф. та ін. Природа Херсонської області. К.: Фітосоціоцентр, 1998. 120 с
35. Молікевич Р.С. Ієрархічний підхід до суспільно-географічного визначення змісту категорії «медико-демографічна ситуація». Часопис соціально-економічної географії. Харків. 2015. №18(1). С. 170 – 177.
36. Атлас етнічних груп Херсонської області / М.А. Гоманюк, І.О. Пилипенко, С.А. Дяченко. Херсон: ХДУ, 2016. 34 с.
37. Херсонська область: Географічний атлас: Моя мала Батьківщина. К.: ТОВ "Видавництво "Мапа".2005. 20с.
38. Навчальна програма " Географія" 10 - 11 класи (Профільний рівень) URL:
<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/21.12.%20geografia/geograf-prof-10-11k-profilniy-riven-19122017.doc>
39. Молікевич Р.С. Методичні особливості суб'єктивної оцінки здоров'я в контексті дослідження якості життя населення (на прикладі Херсонської області). Економічна та соціальна географія: наук. зб. К.,2015. Вип. 74. С. 34-44.
40. Алифанов А.Ф. Геологічні пам'ятники Херсонщини. Херсон: Айлант, 2001. С. 45-50.
41. Географічні карти України. Природні умови та природні ресурси. URL: <http://геомар.land.kiev.ua/index.html> (дата звернення: 11.10.2023)